

Andrei Șaguna în publicistica eminesciană

Cuvinte cheie: Andrei Șaguna, Transilvania, Mihai Eminescu, publicistică

Key words: Andrei Șaguna, Transilvania, Mihai Eminescu, publishing

Abstract

Mihail Eminescu, vastly familiar with Romanian issues under Austrian-Hungarian Rule, by dint of his various trips to Transylvania and, equally, due to his studies in Chernivtsi and Vienna, made his press debut with a series of articles. In his issues, the lack of rights in the majority population of the Intra-Carpathian region is aptly analyzed. Therefore, the poet was summoned to court in a tendentious trial on the part of Hungarian authorities.

The stance taken by the great national poet reveals a kinship with the outlook of Metropolitan Bishop Andrei Șaguna in matters of education and increased cultural awareness of Romanians under Austro-Hungarian Rule.

The great Orthodox clergyman, who marked the history of Transylvanian Orthodox Church by restoring the regional Metropolitan See, was viewed by Mihai Eminescu as an energetic advocate of Romanian rights. Due to his accomplishments in the realm of education and his involvement in the 1848 Revolution in Transylvania, due to his advocacy of political 'activism', he was deemed by the great poet as 'a political man through and through'.

Acum câțiva ani s-au sărbătorit 130 de ani de la trecerea în lumea celor drepti a lui Andrei Șaguna. La cumpăna anilor 2008-2009 s-au împlinit două secole de când a apărut pe lume cel care a reînființat Mitropolia Transilvaniei. În anul 2009 s-au împlinit 110 ani de la trecerea la cele veșnice a „luceafărului poeziei românești”, Mihai Eminescu.

În consecință cele două nume reprezentative ale culturii și spiritualității românești mi-a trezit curiozitatea de a vedea dacă transilvăneanul Andrei Șaguna a fost cunoscut de către Mihail Eminescu și eram interesat să văd în ce măsură mai tânărul contemporan i-a apreciat activitatea, mai ales că între cei doi era o diferență apreciabilă de vârstă, de aproape trei decenii.

La baza demersului nostru a stat, cum era de așteptat, atenția deosebită pe care Eminescu a manifestat-o față de situația românilor din Transilvania. Când mi-am propus această temă, mă gândeam că ar fi aproape imposibil ca bogata și diversă activitate a lui Andrei Șaguna, pusă în slujba neamului pe care l-a păstorit, să nu fi fost semnalată de marele poet național.

Este știut faptul că Eminescu, fiind la Viena, nu a putut rămâne indiferent de frământările studenților români de aici, mai ales, că din peregrinările sale prin Transilvania cunoștea în mare parte durerile și agitațiile acestora. Ca atare îl vedem foarte activ,

intrând încă de la început în contact direct cu studenții români din Ardeal și Bucovina, care erau la studii în capitala imperiului, participă la viața acestora în cadrul celor două societăți studențești ale românilor: *Societatea literar-social „România”* și *Societatea literar-științifică*. Activitatea marelui poet național de aici se remarcă prin eforturile depuse în sensul unirii lor. Mihail Eminescu, cunoscând modul cum s-a înfăptuit România Mică din 1859, mai ales din povestirile care circulau în acea vreme, cum ar fi Moș Ioan Roată și unirea, a sesizat faptul că fără unire lupta tineretului studios din capitala Imperiului habsburgic în obținerea unor drepturi se va denisipa în zeci de păreri și de acțiuni plâpânde, fără a avea tăria de a se impune în fața guvernanților sau de a atrage atenția Europei. Ca prim pas a fost alcătuirea din rândul membrilor celor două societăți a unui Comitet de organizare a sărbătoririi mănăstirii Putna, având ca președinte pe Nicolae Teclu, iar ca secretar pe Mihail Eminescu. În cele din urmă cele două societăți au fuzionat sub denumirea de *Societatea academică social-literară „România Jună”*, în cadrul căreia s-a constituit un comitet în frunte cu Ioan Slavici ca președinte și M. Eminescu ca secretar cu propaganda și strângerea fondurilor pentru manifestarea de la Putna.

Între manuscrisele lui Eminescu s-a păstrat din această vreme conceperea unui

articol pregătit pentru a fi publicat în ziarul „Românul”, în decembrie 1871, pe care editorii l-au intitulat „Din ședințele Societății „România jună” naționalii și cosmopoliții”¹, elaborat în toiul luptelor din sânul acestei societăți, din al cărui comitet, după cum am văzut, făcea parte. El se declara împotriva acreditării ideii prin care membrii Societății să-și aleagă conducătorii după principiul profesării ideilor în viața publică a românilor, ca de exemplul în jurul celor două personalități bine cunoscute „Bariț” sau „Șaguna”². În privința tinerei generații se pronunța că aceasta „numai în continuitate cu lucrările trecutului”, unde s-a plămădit „ideea întregului” ce o au a realiza, „are trebuință de o singură direcțiune spirituală și că încercarea de-a organiza viața viitorului va putea fi făcută de către junimea română cu ocaziunea foarte nimerită a serbării de la Putna”³. Mai mult prin acest articol Eminescu milita pentru împiedicarea destrămării Societății „România Jună” a studenților români din Viena și a păstra o anumită coeziune care să pornească de la ceea ce aveau în comun toți membri. Conținutul articolului sugerează, în privința formării, educării și instruirii spirituale a tinerelor mlădițe, o anumită influență șaguniană.

Mai târziu ca drept recunoștință pentru activitatea sa, mai ales, în organizarea serbării de la Putna, dar, îndeosebi, pentru „introducerea unui spirit nou”, în rândul membrilor Societății, cu precădere a unității membrilor ei în baza unor „obiective comune tuturor membrilor, cari-i unesc”, aceștia l-au ales, în 1875, ca „membru emeritata”⁴.

Tot din această perioadă s-a păstrat între manuscrisele eminesciene o însemnare referitoare la aprecierea presei românești din acea vreme. Criteriul de bază la evaluarea periodicilor a fost relatarea luptei românilor din Imperiul austro-ungar pentru cucerirea libertății naționale. Publicațiile transilvănene: *Albina*, *Federațiunea* și *Telegraful român*⁵ – acesta din urmă înființat de Mitropolitul ortodox al românilor din Transilvania – sunt considerate din perspectiva eminesciană ca „inteligente și de bună credință”. Dacă asupra primelor două poate să planeze o anumită suspiciune dată de faptul că poetul se număra printre colaboratorii acestora, față de „Telegraful român” nu se pot invoca asemenea argumente, mai ales că această publicație se pusese în serviciul „tinerilor” în lupta pentru

„unitatea culturală”. Din aprecierile lui Eminescu lipsește, fapt care prezintă o anumită nedumerire, foaia brașoveană „Gazeta Transilvaniei”.

Concomitent cu aceste fapte are loc și debutul lui Eminescu în publicistică, remarcându-se încă de la început prin atitudinea pentru apărarea românilor din provinciile de sub dominația austriacă și, în special, prin atitudinea față de dualismul austro-ungar. Cele șase articole publicate în 1870⁶ și tipărite de către editorii operei eminesciene dovedesc, prin conținutul lor, nu numai profundele sale cunoștințe despre situația social-politică a românilor din Imperiul austro-ungar, dar și faptul că poetul deținea toate însușirile și cunoștințele pe care tânărul și analistul politic le posedă pentru o confruntare de substanță pe tărâm național. Punctele de vedere exprimate în aceste articole cu privire la analiza dualismului austro-ungar și a drepturilor românilor din cadrul acestuia au atras reacția autorităților ungare. Problemele ridicate de studentul vienez Eminescu în articolul *Echilibru*, semnat cu pseudonimul Varro, unde susținea autonomia Transilvaniei și „fărămarea dualismului”, l-a determinat pe Judele de instrucțiune din Budapesta să-i intenteze redactorului responsabil al ziarului din acea vreme un proces tendențios, drept pentru care poetul cere să i se dezvăluie numele adevărat al autorului articolului pentru care s-au inflammat autoritățile ungare⁸. Nu este cazul de a intra în amănuntele despre cum a decurs procesul pentru că nu aceasta este intenția noastră și nici nu dispunem de toată documentația necesară.

Important este că articolele tânărului poet a stârnit cele mai mari supărări guvernanților budapeșteni, ele fiind considerate ca un adevărat „manifest politic”, cum le caracterizează editorii publicității eminesciene. Totodată, nu trebuie să uităm faptul că debutul lui Eminescu în publicistică s-a petrecut tocmai în această vreme în paginile ziarelor românești „Albina”⁹, „Familia”¹⁰ și „Federațiunea”¹¹ ce apăreau la Viena și Pesta.

În primul articol¹², luat în ordine cronologică a apariției, Eminescu ia atitudine împotriva broșurii lui D. Petrino, intitulată „Puține cuvinte despre coruperea limbei române din Bucovina”, 1869, unde autorul îl ataca pe Aron Pumnul, profesor de limba și literatura română, unul din mentorii marelui

poet. Referitor la denigrările și inconsecvența aprecierilor lui D. Petrino asupra reputatului profesor și patriot bucovinean, Eminescu arată că susținerea „fonetismului absolut” de către Aron Pumnul se înscrie în logica promovării „latinismului extrem” întronat de bătrânul Petru Maior, dintr-o „iubire nemărginită a limbii numai românești și exclusivitate față cu limba latină și cele surori. Aceste extreme au fost condiționate de însăși natura lucrului, nu poți defige mijlocul unei linii până ce nu vei fi aflat puntele ei cele extreme. Însuși domnul critic – continua Eminescu – nu e espresiunea poporului, cum pretinde a fi, nu reprezintă cu fidelitate legile ce se manifestă ca domnitoare în limba poporului de jos, ci se ține, fără de-a o ști, însuși de facțiunea literaților cari cred a fi găsit calea de mijloc între fonetici și etimologi – un juste-milieu, cum s-ar zice”¹³.

La numai zece zile de la acesta, Eminescu publica un al doilea articol intitulat „Repertoriul nostru teatral”¹⁴, având ca sursă de inspirație dezbaterile din sânul intelectualității românești din Imperiul austriac privitor la dorința înființării teatrului național din Transilvania, ca una din instituțiile culturale cu un impact eficace și imediat asupra tuturor categoriilor sociale din rândul românilor din teritoriile dualismului austro-ungar. Aceste discuții căpătase o amploare deosebită în preajma dezbaterilor din Parlamentul ungar cu privire la stabilirea bugetului pe anul 1870. În aceste împrejurări studentul vienez se amesteca în disputa dintre „bătrâni – susținătorii înființării *Academiei de drept* menită să pregătească noile generații pentru lupta politică –, și tineri”, care nu se împotriveau necesității înființării așezămintelor de învățământ, însă ei considerau că teatrul, ca o instituție cu mare impact și influență mai cuprinzătoare în toate sferelor sociale românești, constituia și o adevărată școală de cultivare a limbii române.

Conținutul acestui ultim articol scoate în evidență apropierea concepțiilor celor două personalități despre educarea și ridicarea culturală a românilor. Andrei Șaguna, la încheierea ședinței din mai 1861, de la Sibiu, spunea auditoriului să ia „seama în ce momente și în ce epocă viețuim. Popoarele mai înainte au putu trăi fără literatură, iar astăzi așa ceva este curat peste putință și să nu uităm însă – continua Șaguna –, că puterea minții și a geniului, științele și artele

sunt care, în zilele noastre dau popoarelor tărie și le asigură viitorul”¹⁵, iar cu alt prilej, la Adunarea generală a asociațiunii de la sfârșitul lunii iulie 1862, considerată că cea mai frumoasă și mai reușită dintre adunările generale ale acesteia sub președinția Mitropolitului ortodox transilvănean¹⁶, Andrei Șaguna spunea că națiunea română „este setoasă de cultură și lumina”¹⁷. Singurele drepturi de care români transilvăneni se puteau bucura și care puteau să le asigure un loc în conul de lumină a soarelui erau, după cum se confesa Șaguna în vara lui 1864, la Brașov, lui Barițiu, „cultura limbei și a spiritelor”¹⁸.

Pe aceeași parte a baricadei ce doi se aflau și în planul adoptării strategiei politice unde împărtășeau vederi apropiate, ce le uneau în fața ofensivei maghiare din cadrul dualismului austro-ungar. Se cunoaște că Andrei Șaguna sfătuia pe reprezentanții românilor transilvăneni să participe, în opoziție cu Gheorghe Barițiu care recomanda în 1865 tactica pasivității după exemplul croaților¹⁹, „la dieta din Cluj cu scopul de a-și apăra și aici drepturile naționale câștigate prin dieta sibiiană”, de a protesta pe cale legală împotriva unirii Ardealului cu Ungaria²⁰. Șaguna îmbrățișa „convingerea că în orice împrejurări și pe lângă orice formă de stat românii trebuie spre a nu scăpa terenul câștigat și care pierdut odată, cu anevoie se poate recuceri”²¹. Pe de altă parte Mitropolitul Transilvaniei considera dieta clujeană, convocată în baza legii electorale din 1791, „o reminescență jalnică, căci e refluxul unei instituțiuni, care fiind bazată pe sistema politică națională a celor trei națiuni recepte, nu recunoaște națiunea română de egal îndreptățită cu ele și nici-i recunoaște națiunii române dreptul de a fi factor al constituțiunii țării”²².

Cu prilejul examenelor de la gimnaziul român din Brașov, din vara anului 1867, Andrei Șaguna își definea noua lui poziție, arătând „că toată politica mea, începând din toamna anului 1865 și până astăzi este, ca noi să ne punem pe acel teren, ce n-îl desemnează Maiestatea Sa. Politica aceasta astăzi nu mai este a mea exclusiv, ci a tuturor acelor bărbați, cari dimpreună cu mine au luat parte la dieta din Cluj, în toamna anului 1865”²³, „...legile din 1863/64 nu ne-au adus aur, așa și cele din Pesta nu ne vor aduce aur, ci precum acelea nu ne-au împlinit dreptele noastre așteptări în privința cauzei naționale,

așa nici acestea nu vor fi mai bune; de aceea trebuie să ne punem pe teren legal, adică să ne înfățișăm în legislațiune, ca acolo cu bărbăție română, pe cât se va putea, să aducem la valoare principiul egalei îndreptățiri naționale". El milita, totodată, „ca toți bărbații noștri să se împrietenească cu convingerea politică unanimă a regalistilor și deputaților dietali; ducă-se acolo și poarte-se spre binele comun al patriei și spre binele particular al națiunii sale, precum fac și bărbații altor națiuni”²⁴.

Aceeași idee o împărtășea și marele poet național. Într-un articol, publicat la 5/17 aprilie 1870 în „Federațiunea”²⁵, Eminescu susținea, citându-l parcă pe mitropolitul ortodox ardelean, că „românii trebuie să joace un rol eminent activ... acum nu-i mai e permis – continua poetul – nimănui de a merge cu cutare ori cu cutare persoană, fiecare prelat, fie ilustritate, fie magnificență, ci cu toții trebuie să mergem cu principiul, cu națiunea”²⁶.

Unul din mijloacele legale despre care vorbea Șaguna și pe care Eminescu îl propunea a fi uzitat era „dreptul de a petiționa”, de „a alarma Europa” în problema asta atât de gravă, exprimându-și chiar dezamăgirea că nimenea nu „a uzat energic de acest drept pentru a scăpa națiunea română de forțarea la o uniune pre care ea n-o vroiește și n-o recunoaște”²⁷ sau împotriva aceluia deputat Kálmán Tisza (1830-1902), care afirmase „în camera Ungariei din 11 februarie 1870, cu prilejul dezbaterilor generale privind bugetul, cum că națiunea română nu există”, sau contra aceluiași care afirmase că românii transilvăneni trebuie să migreze în România.

Față de evoluția lucrurilor care mergeau în defavoarea românilor Eminescu propune „un congres general”²⁸ al românilor transilvăneni care în mod pașnic să prezinte „atitudinea națiunii românești față cu o eventuală schimbare a sistemului constituțional”²⁹, în urma celor două rescripte semnate de împăratul Franz Ioseph la 1868: *Legea pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria și Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților*. În fața „marilor schimbări”, ce se anunțau a se petrece în imperiul habsburgic, Eminescu considera că „oricare bun cetățean are de datorie de a se ocupa de viitorul patriei sale”³⁰. Eminescu arăta pe bună dreptate că Transilvania este „patria” românilor „mai bine

decât a orișicui”, iar congresul va trebui să-și aleagă „oameni de încredere” care „să fie înainte de toate energici și de caracter”³¹.

După acest debut fulminant, publicistica eminesciană înregistrează o tăcere aproape totală în anii 1872 și 1873, iar în anii 1871, 1874 și 1875 înregistrează doar câte un articol, pentru a-și face din nou apariția, începând cu anul 1876, când Eminescu apare ca angajat la „Curierul de Iași”, unde a răspuns de așa numita rubrică *Parte neoficială* a ziarului. De acum încolo activitatea lui Eminescu înregistrează bogată și o continuă activitate publicistică.

Așa cum ați putut constata în cele de mai sus, am scos în evidență câteva din convingerile și concepțiile apropiate ale celor două personalități care s-au întâlnit în panoplia problematicei românilor din Imperiul habsburgic. În noua calitate, tânărul gazetar în baza rezultatelor achizițiilor, a așezării și cernerii ideilor elitei românilor din Imperiul austro-ungar din deceniul șapte al secolului al XIX-lea a cules fructul timpului în care mitropolitul ortodox transilvănean era situat printre politicienii de frunte a nației pe care a păstorit-o aproape trei decenii cu un devotament greu de cuprins în cuvinte.

Astfel, numele mitropolitului Andrei Șaguna este pomenit pentru prima dată de proaspătul redactor al „Curierului de Iași” într-un articol denumit de editorii publicisticii eminesciene „Se vorbește că în Consiliul de Miniștri ai României...”³², unde se arată că Andrei Șaguna înființase publicația „Telegraful român”. Eminescu apreciază că această gazetă era „cea mai moderată [foaie] de peste Carpați” și în paginile căreia se continua „cu stăruință politica modestă și sigură a neuitatului Șaguna”³³.

În acest articol Eminescu, vorbind despre politica maghiarilor față de români, a adoptat o atitudine calculată, însușindu-și, probabil, îndemnul lui Andrei Șaguna³⁴ și în consonanță cu evoluția politicii externe și interesele României de la acea vreme³⁵. Cu acest prilej a scos în evidență doar acele elemente care dau substanță „unității culturale”, dar și siguranță în progresul civilizației române. Aici se impune necesitatea de a sublinia faptul că nu moderațiunea politicii înaltului prelat ortodox român transilvănean a contat în obținerea drepturilor românești în confruntarea cu mentalitatea națiunilor

recepte ci tenacitatea și mijloacele folosite de Andrei Șaguna în relațiile cu autoritățile imperiale pentru atingerea acestor scopuri.

Cât de adevărate sunt aceste constatări amintim că într-un alt articol, publicat câteva luni mai târziu³⁶, marele poet național arată, prezentând atitudinea lui L. Kossuth (1802-1894) dintr-o scrisoare din 26 aprilie 1849, adresată lui Ioan Dragoș (1810-1849), că acceptă pacea cu românii „cu excepțiunea” lui Andrei Șaguna care a îndemnat „poporul român la răsculare”, fiind acuzat de „trădare de patrie”. Drept pentru care în viziunea conducătorului revoluționar maghiar Mitropolitul ortodox transilvănean „nu poate avea parte de iertare pe acest pământ”. Tânărul ziarist cunoscându-i activitatea, mai ales, din cele ce i s-a povestit, se întreba mirat de ce era așa de pornit L. Kossuth împotriva lui Andrei Șaguna, care a fost, chiar în timpul evenimentelor din 1848, „unul din cei mai moderați oameni”? Tot autorul articolului singur își argumentează, fără a intra în alte detalii, că ceea ce a făcut mitropolitul ortodox de la Sibiu a fost „în realitate un serviciu adus umanității și un merit față cu popoarele transilvănene”³⁷. Nu vom dezbate aici activitatea mitropolitului Andrei Șaguna în timpul revoluției de la 1848 din Transilvania; lucrurile, în general, se cunosc. Noi dorim doar să arătăm prețuirea de care se bucura acest prelat ortodox în ochii marelui poet național.

Și ca să continuăm ideea, Andrei Șaguna nu era văzut bine și nici de unii fruntași români. Așa se explică de ce Eminescu face reproș indirect unui „partid românesc din Transilvania”, care îl caracteriza pe Andrei Șaguna „ca vânzător al intereselor românești și ca maghiarofie”. Astfel, într-un articol publicat în ultimul număr al ziarului „Albina”, se critică atitudinea rezervată a lui Andrei Șaguna față de inițiatorii acțiunii de împiedicare a sancționării și introducerii legii care promova dualismul. Eminescu nu-i prezintă numele din considerente umane, fiindcă acesta ia patronat începuturile activității sale ziaristice³⁸.

La puțină vreme după moartea mitropolitului ortodox de la Sibiu, Eminescu

aducea, doar la trei ani și jumătate, aprecieri pertinente și obiective asupra întregii activități a lui Andrei Șaguna, considerându-l un om „politic de la creștet până-n tălpi”. Poetul constata, totuși, cu un oarecare regret, că în fapt mitropolitul, cu toate că „își cunoștea așa de bine poporul, oamenii, inteligența, încât nu i-au crezut capabili de-a rezista la 866 cu efect la introducerea dualismului”. Această deziluzie a credinței lui Andrei Șaguna în viitorul poporului român din Imperiul austro-ungar pe care l-a slujit atâta vreme s-a datorat, spune tot Eminescu, ca la „toți politicienii de talent”, „pesimismului” mitropolitului ca măsură de prevedere în cântărirea evoluției evenimentelor din punctul de vedere al cântării faptelor „cele mai rele, nu cu cele mai bune”. În cele din urmă marele poet apreciază la Șaguna „judecata sănătoasă și oarecum realistă a conluptătorilor săi”, care în cele din urmă „a fost în parte adevărată”³⁹.

Eminescu, ori de câte ori are prilejul, nu omite a reaminti perioada cât Andrei Șaguna a fost în fruntea creștinilor ortodocși români din Transilvania precum și despre spiritul acestuia, care dăinuia cu multe păreri de rău și regrete⁴⁰. Alteori pentru a scoate în evidență personalitatea mitropolitului sibian nu scapă nici un moment din vedere lupta acestuia pentru câștigarea și apărarea libertăților poporului pe care l-a slujit cu atâta devotament, mergând până acolo încât „pune ordine ministeriale ungurești *ad acta* – spunea Eminescu – fără a le-nvrednici măcar de-un răspuns și care, când dreptatea era în partea poporului său, o susținea în contra a orice și a oricui”⁴¹. Aceasta era atmosfera în care „se creștea tinerimea română din Transilvania”, luând de drept model memoria marilor antecesorii între care sfânt patrimoniu al marelui mitropolit Șaguna”, în al cărui testament se sublinia neefectuarea vreunei „înțelegeri cu maghiarii”, fiindcă aceasta ar duce la „ideea unei acțiuni în contra dinastiei. Toate speranțele românilor se-ntemeiază – potrivit concepției lui Andrei Șaguna – numai pe împăratul”⁴².

Dr. Constantin BURAC

Note – Notes

1. M. Eminescu, *Opere. IX. Publicistica. 1870-1877*. Studiu introductiv de Al. Oprea, Editura Academiei Române, București, 1980, p. 455-459. În continuare se va cita Eminescu, *IX*, p.
2. *Ibidem*, p. 456.
3. *Ibidem*, p. 458.
4. *Ibidem*, p. 797.
5. Publicație bisăptămânală de informație socială și culturală, apărută la Sibiu, din 3 ianuarie 1853, la inițiativa lui Andrei Șaguna, ca oficios al Mitropoliei Ardealului.
6. Eminescu, *IX*, p. 79-98.
7. *Ibidem*, p. 92-97.
8. *Ibidem*, p. 530-532.
9. Primul articol al lui Eminescu, intitulat „O scriere critică”, apare în „Albina”, nr. 3 din 7/19 ianuarie 1870. Acest periodic politico-literar apărea de 2-3 ori pe săptămână la Viena, care se adresa românilor de pretutindeni; apoi își continuă apariția la Pesta, între 27 martie 1866 – 31 decembrie 1876. În perioada când apărea articolul lui Eminescu pomenit mai sus, redactor era Vicențiu Babeș (1871-1872).
10. Este ziarul în care Eminescu a debutat ca poet cu poezia la „Mormântul lui Aron Pumnul”, unde editor era Iosif Vulcan. Tot aici poetul a publicat articolul „Repertoriul nostru teatral” (anul VI, nr. 3 din 18/30 ianuarie 1870, p. 25-28). Editorii publicistici eminesciene (Petru Creția, Dimitrie Vatamaniuc, Anca Costa-Foru și Eugenia Oprescu) apreciază, în baza unui concept-scrisoare care s-a păstrat, că acest articol era adresat unui ziar politic, în nici un caz „Familiei”, ci probabil „Albinei” sau „Federațiunii”, ca în cele din urmă să fie publicat în „Familia”. Editorii justifică netrimiterrea scrisorii, găsită printre lucrurile lui Eminescu, fiindcă la gazeta unde a fost în cele din urmă publicată poetul era deja cunoscut și nu mai era necesară justificarea privitoare la apariția articolului menționat. Tocmai în acea vreme se ducea o campanie susținută pentru înființarea unui teatru național în Transilvania, ceea ce corespundea cu tema articolului elaborat de Eminescu (Eminescu, *IX*, p. 517-518).
11. Ziar politico-literar românesc care apare la Pesta (1868-1876) de patru ori pe săptămână, destinat tuturor românilor, având ca idee de bază promovarea unității spirituale și culturale a românilor de pretutindeni, federalizarea Imperiului austro-ungar și lupta împotriva dualismului. Conducătorul ziarului, Alexandru Român, arată în primul său număr, din 3/15 ianuarie 1868, că orientarea politică a noii publicații era „Să bucurăm în toate zilele cauza naționalității noastre până ce se va prefăce în sânge și măduvă în toții fiii României; să o audă popoarele cele civilizate ale Europei, să o cunoască de-a rostul aceia care se prefăc a nu o înțelege, ca în urmă puterea cea rigidă să cedeze puterii ce zace în drept și dreptate”. Eminescu se face mesajerul acestui program. În paginile acestei foi Eminescu a publicat mai multe articole în care dezbate problema dualismului austro-ungar și, în special a românilor din Transilvania.
12. *O scriere critică*, publicat în ianuarie 1870 în „Albina”, V, nr. 3, republicat în Eminescu, *IX*, p. 79-84.
13. Eminescu, *IX*, p. 81.
14. Publicat în „Familia”, VI, nr. 3, ianuarie 1870, republicat în Eminescu, *IX*, p. 84-87.
15. *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii Transilvane*, Sibiu, 1862, p. 79-80.
16. Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*. Monografie istorică, Ediția a II-a, Sibiu, 1911, p. 249.
17. *Ibidem*, p. 250.
18. *Ibidem*, p. 253.
19. *Ibidem*, p. 238.
20. *Ibidem*, p. 234.
21. *Ibidem*, p. 239.
22. N. Popea, *Arhiepiscopul și mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, Sibiu, 1879, p. 289-300.
23. „Telegraful Român”, 1867, nr. 52 și 53.
24. *Ibidem*.
25. III, nr. 33 (365), p. 127.
26. Eminescu, *IX*, p. 88.
27. *Ibidem*.
28. Așa se intitula articolul publicat în ziarul „Federațiunea”, III, nr. 33 (365) din 5/17 aprilie 1870, p. 127, semnat de Eminescu cu pseudonimul Varro, pe care comentatorii îl considera un „manifest politic” (Eminescu, *IX*, p. 525).
29. Eminescu, *IX*, p. 89.
30. *Ibidem*.
31. *Ibidem*.
32. Apărut în „Curierul de Iași”, IX, noiembrie 1876.
33. Eminescu, *IX*, p. 261.
34. Ioan Lupaș, *op.cit.*, p. 253.
35. Eminescu, *IX*, p. 662.
36. Publicat tot în „Curierul de Iași”, X, nr. 13, 6 februarie 1877, p. 45.
37. Eminescu, *IX*, p. 322.
38. *Ibidem*, p. 703.
39. Eminescu, *XIII*, p. 323.
40. *Ibidem*, IX, p. 153, 354-355.
41. *Ibidem*, XIII, p. 268.
42. *Ibidem*, p. 278.